

# ULUSLARARASI İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ HAREKETLERİ

Dr. Abdullah GÜL

İstanbul Teknik Üniversitesi, Sakarya Mühendislik Fakültesi  
Endüstri Mühendisliği Bölümü

## I. GİRİŞ

Dünya ekonomisinin çok sayıda millî sınırlarla küçük parçalara bölünmüş olması ve bu parçaların birbirleri arasındaki ticareti ve işbirliğini engelleyici çeşitli tedbirler getirmiş olmalarına "iktisadî parçalanma" veya "iktisadî dağılma" adı verilmektedir. İnsanlığın ve ülkelerin karşılıklı refah seviyelerini artırmak uğruna, ülkeler arasında iktisadî işbirliğini geliştirmek için "iktisadî parçalanma"yı azaltacak yöndeki faaliyetlere ise "iktisadî birleşmeler" veya "iktisadî bütünleşme" denir<sup>1</sup>.

İktisadî işbirliği hareketleri ülkeler arasında, ticaretin serbestleştirilmesi (ticarî birleşmeler), üretim faktörlerinin birleştirilmesi (faktör birleşmeleri), millî iktisat politikalarının uyumlaştırılması (politika birleşmeleri) ve bu politikaların tamamen birleştirilmesi (tam birleşme) gibi, basitten çok daha ileri düzeylere ulaşmak üzere farklı derecelerde uygulandığı görülmektedir<sup>2</sup>.

İktisadî birleşmelerin bu değişik dereceleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında olabileceği gibi,

- 1) Besim Üstünel, Milletlerarası İktisadî Birleşmeler Teorisi, A.Ü. SBF. Yay., Ankara, 1960, s. 8.
- 2) Bela Balassa, Types of Economic Integration, World Bank Reprint Series, Number Sixty nine, Washington, 1976, s. 17.

gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında da gerçekleştirilmektedir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin iktisadî yapıları ve çıkarları, gelişmiş ekonomilerden çok farklı olduğundan, ileri derecelerde birleşmelere gitmek, bu ülkelerde uygun bir sanayileşmenin meydana gelmesini önlemektedir<sup>3</sup>. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin, "mukayeseli üstünlük"e sahip olmadığı sanayi kesiminin korunması için çeşitli tedbirler geliştirilmelidir.

## II. İKTİSADİ İŞBİRLİĞİNE ÖNCÜ İLK HAREKETLER

Uluslararası iktisadî işbirliği ve birleşme hareketleri ile ilgili gelişmeler genellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gündeme gelmiştir. Daha önceleri "firma" çapında gözükten bu nevi hareketler, bilhassa savaştan sonra "ülkeler arasında" ve "sektörler arasında" da gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte iktisadî birleşme hareketlerinin başlangıcını çok öncelere uzatmak mümkündür.

Dünya'da iktisadî birleşme sahasında kabul edilen ilk işbirliği hareketi, Alman Gümrük Birliği (German Zollverein) dir<sup>4</sup>. 19. Asrın başlarında Almanya aşırı şekilde küçük parçalara ayrılmış, yaklaşık kırk devletten meydana geliyor ve bunlar arasında farklı seviye ve derecelerde birçok gümrük engelleri bulunuyordu. İngiliz sanayi mallarının rekabeti karşısında, Alman sanayiinin gelişebilmesi için iktisadî işbirliğine gitmek mecburiyeti, bu küçük devletlerin Prusya'nın etrafında birleşip, tek bir gümrük çatısı altında toplanmalarına sebep oldu. Alman Gümrük Birliği'nin tarihteki önemi gerçekten büyüktür<sup>5</sup>. Çünkü bu birleşme neticesinde

- 3) Erol Manisalı, Uluslararası Ekonomi, Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İ.Ü.İ.F. Yay. No. 299, İstanbul, 1971, s. 136.
- 4) J.F. Deniau, Müsterek Pazar, Çev. Ragıp Hanyol, A.Ü. SBF., Yay. No. 150-132, Ankara, 1963, s. 16.
- 5) Alman Devletleri arasında 1834 yılında meydana getirilen "Gümrük Birliğinin" muvaffakiyetle neticelenmesi 1871 yılında "Alman Siyasî Birliği"nin kurulması ile sonuçlanmıştır. İktisadî

meydana gelen piyasa gelişmesi, beraberinde muazzam bir ekonomik gelişmeye yol açmıştır. Sadece Prusya değil, birleşmeye katılan diğer devletlerde yeni sınaî tesisler meydana getirmişler veya mevcutlarını daha da geliştirmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) ülkeleri ile İngiltere arasında iktisadî sahada yapılan çeşitli anlaşmalar, değişik bir işbirliği örneğidir<sup>6</sup>. Bu anlaşmalarla topluluk içinde tam bir "gümrük birliği" söz konusu olmamakla birlikte, üye ülkeler arasında "tercihli gümrük tarifeleri" geliştirilmekte, insanların ve sermayenin dolaşımı bölge içinde serbest bırakılmaktadır.

### III. GELİŞMİŞ ÜLKELER ARASINDA İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ

Bugün dünyada görülen iktisadî işbirliğine dayalı teşkilâtların esas başlangıçları İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara rastlamaktadır. Savaştan sonra politik olarak bölünmüş olan Avrupa, ekonomik olarak da tamamen çökmüş, dünya siyasi ve iktisadî dengesinde Avrupa'nın önem derecesi azalarak Amerika Birleşik Devletleri hâkim ekonomi olarak kendini tamamen kabul ettirmiştir<sup>7</sup>.

Savaş sonrası durgunluğa uğrayan dünya ekonomisini yeniden canlandırmak ve dünya ticaretinin yeniden organizasyonu için ABD'nin önderliğinde 1944 yılında Bretton Woods Konferansı'nda kırkdört ülke bir araya geldiler<sup>8</sup>. Kon-

---

birleşmelerin başarılı olması halinde hemen arkasından siyasi birleşmelerinde gerçekleşeceğine ilk misal olması bakımından "Zollverein" ler dikate lâyıktır.

- 6) Commonwealth, Büyük Britanya İmparatorluğu'nu vakti ile meydana getiren 42 ülkeden meydana gelmektedir. İrlanda 1949 da, Güney Afrika 1961 de, Pakistan 1972 de Commonwealth'den ayrılmışlardır.
- 7) Yüksel Ülken, 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İ.Ü.İ.F. Yay. No. 326, İstanbul, 1974, s. 403.

ferans neticesinde ortaya çıkan iki Milletlerarası Para Fonu (IMF) ve Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) 1946 yılında kuruldu. Bunlardan IMF'in amacı; uluslararası ticaretin gelişmesini temin etmek, istikrarlı bir kambiyo düzeni sağlamak, üye ülkelerin dış ödemeler dengesindeki bozuklukları gidermek, ihracat ve ithalât da tahsisleri kaldırmaktır. IBRD ise uzun vadeli yatırım kredisi sağlayarak savaşın zarar gören ekonomilerin tekrar kalkındırılmasını amaç edinmiştir.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili olarak en önemli adımlardan birisi de 1947 yılında onsekiz ülkenin iştiraki ile Cenevre'de "Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşmaları" (GATT) m imzalanmasıdır. Bu anlaşmaya göre, gümrük tarifeleri ülkeler arasında ahenkleştirilmekte ve gümrük vergileri azaltılarak ticaret kolaylaştırılmaktadır<sup>8</sup>.

Uluslararası plânda bu çalışmalar yapılırken daha 1944 de kararlaştırıldığı üzere, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg aralarında ilk defa güçlerini birleştirerek, iktisadî kalkınmalarını gerçekleştirmek için BENELUX adı altında bir gümrük birliği oluşturmuşlardır<sup>10</sup>.

1947 yılında Amerika Dışişleri Bakanı General George Marshall, Avrupa'nın tekrar kalkınabilmesi için yapılacak Amerikan yardımlarının daha büyük bir şekilde devam edebilmesinin, Avrupa Ülkelerinin iktisadî bir işbirliğine girmeleri ile mümkün olabileceğini ileri sürdü. Bunun üzerine İspanya, Finlandiya, Rusya ve diğer sosyalist ülkeler hariç onaltı Avrupa ülkesi tarafından 16 Nisan 1948 yılında Paris'te "Avrupa İktisadî ve İşbirliği Teşkilâtı" (OECD) kuruldu<sup>11</sup>. Amerikan yardımlarının üye ülkeler arasında dengeli

- 8) Gül Günver Turan, Uluslararası Para Sistemi, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1980, s. 83.
- 9) Erol Manisalı, Gelişme Ekonomisi, İ.Ü.İ.F. Yay., No. 354, İstanbul, 1975, s. 187.
- 10) Baron Dierre Bonvoisih, "Background of The Common Market", World Economic Problems and Politicies, Ed. Herbert V. Prochnow, New York, 1965, s. 350.
- 11) Yüksel Ülken, age., s. 407.

bir şekilde dağılımını organize eden OEEC bünyesinde, daha sonra, 1950 de üyeler arasındaki karşılıklı borç ve kredilerin ödenmesini kolaylaştırmak amacı ile Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) ve kalkınma çabalarını koordine etmek için de, Avrupa Prodüktivite Ajansı (EPA) kuruldu<sup>12</sup>.

Amerikan yardımlarının etkisini göstermeye başlamasını takiben 1952 yılında Fransa'nın öncülüğünde Almanya, İtalya ve BENELUX ülkeleri bir araya gelerek, kalkınmanın stratejik iki ürünü olan "kömür" ve "çelik" endüstrilerinin birleştirilmesini öngören "Avrupa Kömür ve Çelik Birliği" ni kurdular. 1952 yılı sonunda kömür ve çeliğe uygulanan bütün ithal vergileri ve kotalar üye ülkeler arasında kaldırıldı ve prodüktif yatırımlar teşvik edilerek rekabet şartları uygulanmaya başlandı. 1958 yılında da Topluluk kömür ve çelik sahasında dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulamaya başlayarak bu sahada sektörler arası tam bir "gümrük birliği" oluşturuldu<sup>13</sup>.

Kısa zaman içinde kömür ve çelik üretim ve ticaretinin, üye ülkeler arasında büyük miktarlara ulaştığı görüldü. İktisadî sahadaki bu başarı, 1956 yılında politik ve askerî sahadada Avrupa Birliği için "Avrupa Siyasî Topluluğu" (EPC) ve "Avrupa Savunma Topluluğu" (EDC) gibi iki kuruluşun gündeme gelmesine sebep oldu ise de, bu sahada bir sonuç alınmadı<sup>14</sup>.

Politik ve askerî sahadaki bu başarısızlığı takiben, Avrupa'nın siyasî birliği için herşeyden önce iktisadî birliğin kurulması fikri güç kazandı. Avrupa'da meydana getirilecek büyük bir piyasanın sağlayacağı ekonomik ve politik avantajları öne süren, Kömür ve Çelik Birliği üyesi altı ülke,

12) İbid., s. 408. Avrupa Ödemeler Birliği (EPU) 1959 da sona ermiş, bunun yerine aynı gayeye yönelik daha etkili bir kuruluş olan Avrupa Para Anlaşması (EMA) geçmiştir.

13) G. Bannock, R.E. Baxter and R. Rees, A Dictionary of Economics, Penguin Books, Great Britain, 1977, s. 146.

14) Baron Piere Bonvoisih, age., s. 352. Feridun Ergin, Uluslararası Politika Stratejileri, İ.Ü.İ.F. Yay. No. 347, İstanbul, 1974, s. 197.

1955 yılında İtalya'nın Mesia şehrinde toplanarak Avrupa'nın politik ve ekonomik geleceği için, topyekûn kaynaklarını birleştirme teklifini diğer OEEC ülkelerine götürdüler<sup>15</sup>. Başta İngiltere olmak üzere bir grup ülkenin bu teklife katılmaması üzerine, Kömür ve Çelik Birliğine üye altı ülke, 5 Şubat 1957 de Roma'da toplanarak "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu" (EURATOM) ve "Avrupa Ekonomik Topluluğu" (EEC) nu kurdular<sup>16</sup>.

EURATOM'un amacı, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımını gerçekleştirmektir. Avrupa Ekonomik Topluluğu ise, altı üye ülke arasında kömür ve çelik sahasında başlatılan bütünleşme hareketinin ekonominin diğer bütün kesimlerine de yayılmasını öngörüyordu. Daha sonra 1969 da yapılan Füzyon Anlaşması ile, "Avrupa Kömür ve Çelik Birliği", "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu" ve "Avrupa Ekonomik Topluluğu" organları birleştirilerek "Avrupa Toplulukları" (The European Communities - EC) meydana getirildi<sup>17</sup>.

Avrupa'da ikinci bir iktisadî birleşme hareketi, "Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi" (EFTA) dır. EFTA, OEEC içinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşuna karşı çıkan ülkeler tarafından, AET'ye bir tepki olarak, Ocak 1960 da Stockholm Anlaşması ile kuruldu. EFTA, Avrupa Ekonomik Topluluğu gibi politik bir geleceği de olmaktan ziyade, sadece AET dışında kalan ülkelerin karşılaşacağı olumsuz etkileri dengelemek için kurulmuştur<sup>18</sup>.

Savaş sonrası Batı Avrupa ülkeleri, yukarıda kısaca izah edildiği gibi, OEEC bünyesinden doğan AET ve EFTA etrafında, piyasa ekonomisi esasına dayalı birleşmelere giderlerken, Doğu Avrupa Ülkeleri de Sovyetler Birliğinin önder-

15) Baron Piere Bonvoisih, age. ,s. 352.

16) Avrupa Topluluğu Komisyonu Enformasyon Temsilciliği, Avrupa Topluluğu Nedir? İkinci Baskı, Ankara, 1971, s. 9.

17) İbid., s. 7.

18) Tore Browaldir, "The European Free Trade Association" World Economic.... s. 53.

liğinde, tamamen merkezi plânlamaya dayalı bir işbirliği hareketini 1949 yılında "İktisadî İşbirliği İçin Karşılıklı Yardımlaşma Teşkilâtı" (COMECON) nı kurarak, gerçekleştirmeye başlamışlardır<sup>19</sup>.

#### IV. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ARASINDA İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa Kıtasında görülen bu teşkilatlanma karşısında, gelişmekte olan Asya, Afrika ve Lâtin Amerika Ülkeleri geç de olsa kendi aralarında çeşitli derecelerde iktisadî işbirliğine giderek güçlerini birleştirmeyi denemişlerdir<sup>20</sup>. Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası kaynaklarında adı geçen bu kuruluşlar şunlardır : Lâtin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM), Adean Ortak Pazarı (ACM), Karibean Topluluğu (CARICOM), Doğu Afrika Topluluğu (EAC), Orta Afrika Gümrük ve Ekonomi Birliği (UDEAC), Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO), Güney Doğu Asya Milletler Topluluğu (ASEAN), Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilâtı (RCD), Mağrip Grubu, Arap Ortak Pazarı (ACM)<sup>21</sup> ve geçen sene oluşturulan Körfez İşbirliği Teşkilâtı (GCC).

- 19) CMEA Secretariat, The Council for Mutual Economic Assistance : 25 Years, Moscow, 1974, s. 6.
- 20) Gelişmekte olan ülkeler arasında kurulan iktisadî işbirliği teşkilâtları hakkında geniş bilgi için bkz. IBRD, Economic Integration Among Developing Countries, Bela Balassa, Types of Economic Integration, World Bank, 1976.
- 21) Bu teşkilâtlara üye ülkeler şunlardır; LAFTA : Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Meksika, Paraguay, Peru, Uruaguay, Venezüella; CACM : Kostarika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua; ACM : Bolivya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Peru, Venezüella; CARICOM : Antigua, Barbados, Beline, Dominika, Grenada, Guyana, Jamaika, Montserrat, St. Kits —Neris—, Anquilla, St. Lucia, St. Vincent, Trinidad, Tobago; EAC : Kenya, Tanzanya, Uganda; EDEAC : Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo, Branaville, Gabon; CEAO : Ivory Kıyıları, Mali, Moritanya, Nijer, Senegal, Yukarı Volta; ASEAN : Endonezya, Tayland, Malezya, Filipinler, Singapur; RCD : Tür-

Bu işbirliği hareketlerinin başarıları farklı olmakla beraber bunları gelişmiş ülkelerle kıyaslamak mümkün değildir. Bunlardan LAFTA'nın hedefi üye ülkeler arasındaki ticaretin tamamen serbestleştirilmesi olmasına rağmen, bu zaman zaman ertelenmiş ve tarife indirimleri "tercihli" olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. CACM, tam bir iktisadi bütünleşme hareketi olarak doğmuş, içerde bütün gümrük tarifeleri kaldırılırken dışa karşı da ortak gümrük uygulanmasına başlanmıştır. Netice olarak, üye ülkeler arasındaki ticaretin büyük ölçüde arttığı görülmüştür. ACM'nin de hedefine tarife indirimleri söz konusu olmasına rağmen, bölge içi ticarete miktar kısıtlamaları devam etmekte ve ortak gümrük tarifesi uygulaması askıya alınmış bulunmaktadır. Lâtin Amerika'daki diğer bir birleşme hareketi CARICOM'un iç ticaretinde gümrük vergileri büyük ölçüde indirilmiştir. Fakat üyeler arasındaki benzer üretim türleri ve küçük adacıklardan meydana gelen üye ülkeler arasındaki taşıma maliyetlerinin yüksekliği dolayısı ile beklenen gelişme gerçekleşmemiştir<sup>22</sup>.

Afrika kıtasındaki gelişmeler ise şöyledir : EAC içinde genel gümrük tarifesi ilân edilmesine rağmen üye ülkeler farklı politikalar uygulamaya devam etmektedirler. ODEAC, bir gümrük birliğidir ve üye ülkeler arasında ticaret serbest olduğu gibi dışa karşı ortak bir gümrük tarifesi de uygulanmaktadır. Fakat üye ülkeler arasındaki farklı seviyede vergilendirmeler iç ticareti etkilemektedir. CEAO da ise tarım ürünlerinin ticareti tamamen serbest bırakılmış, fakat endüstri mallarında tarife indiriminin mal listeleri üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır<sup>23</sup>.

Asya Kıtasındaki en gelişmiş işbirliği hareketi ASEAN'dir. Bu toplulukta gümrük birliği geçerli olmakla birlikte, tercihli ticaret anlaşmaları ve ortak yatırımlar üye ülkeler

kiye, İran, Pakistan. Mağrip Grubu : Cezayir, Fas, Tunus; ACM : Mısır, Irak, Ürdün; GCC : Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Umman.

22) Bela Balassa, Types of Economic..., s. 27.

23) Ibid.



arasındaki iktisadî işbirliğini geliştirmektedir. RCD, birkaç ortak proje üzerinde çalışan bir kuruluş olmaktan ileri gidememiştir. Mağrip Ülkeleri iktisadî sahada önemli adımlar atamamışlar sadece standartlaştırma; haberleşme ve ulaşım sahasında işbirliğinde bulunmuşlardır. Arap Ortak Pazarında ise ziraî ürünler için serbest ticaret geçerli olmasına rağmen sanayi sahasında henüz bir gelişme sağlanamamıştır<sup>24</sup>. Körfez Ülkeleri İşbirliği Teşkilâtı 1981 yılında kurulmuş ve üzerinden henüz bir sene geçmiş olmasına rağmen, iktisadî entegrasyonla beraber siyasî ve askerî işbirliğini de amaç edinmişler ve bu sahalarda önemli gelişme göstermişlerdir.

#### V. SONUÇ

Milletler, iktisadî kalkınmalarını daha kısa zamanda gerçekleştirmek ve onu sağlam zeminler üstüne oturtmak için, güç ve imkânlarını birbirleriyle birleştirerek, değişik derecelerde iktisadî işbirliğine gitmişlerdir. Bunların içerisinde en güçlü olanı, Avrupa Kıtasındaki, hedefi iktisadî olmanın da ötesinde siyasî birleşmeyi amaç edinen Avrupa Topluluğudur. Avrupa'da ikinci büyük kuruluş olan COMECON ise merkezî plânlamaya dayalı ve sosyalist ülkeler arasında karşılıklı yardımlaşmaya yöneliktir. Gelişmekte olan ülkeler arasında LAFTA, ASEAN ve Körfez İşbirliği Teşkilâtı dikati çeken kuruluşlardır.

24) İbid.

